Krstjani: Hrvatski predreformacijski pokret

Reformacijski kršćanski pokret – koji je ostavio dubokoga traga na razvoju kršćanske religioznosti – svoje oživotvorenje zahvaljuje i predreformacijskim pojedincima i pokretima koji nisu zaobišli ni hrvatska područja.

Prema prihvaćenom mišljenju, među reformacijskim teolozima, tijekom povijesti postojali su pojedinci i pokreti koji su se odupirali prevladavajućoj kristijaniziranoj poganskoj religioznosti. Taj je oblik religioznosti služio održavanju carskoga političkoga kulta i latinsko-bizantskih običaja. Takova je religioznost služila svjetovnim silnicama i kristijanizirala običaje poganskih kultura. Ipak su među njima bili pobožni reformatorski pojedinci (npr. Petar Valdo, John Wycliffe, Jan Hus), i pokreti (npr. valdezi, krstjani, husiti, wyclifovci), a njihova će se nastojanja, više-manje, ostvariti u reformacijskom pokretu 16. stoljeća. Latinski svijet prošao je duhovnu i društvenu reformu i ostvario veliki napredak, iako mnogi smatraju nedovoljan, upravo zahvaljujući reformaciji.

Glede bizantskoga svijeta treba reći da je imao značajan utjecaj predreformacijskoga pravoslavnoga pokreta koji se naziva ikonoklazam-slikoborci (pokret protiv klanjanja-štovanja ikona tj. slika kao predmeta vjerskoga bogoštovlja). Bit je tog pokreta bio odbacivanje svih oblika obožavanja predmeta od čovjeka stvorenih (slike, kipovi itd.), te kostiju, tijela ili dijelova mrtvih ljudi (hrv. moći, srb. mošti, ili relikvije od lat. *relictum*: ostatak). To je pokret koji se javio u pravoslavnom kršćanstvu 8./9. st., a jedan od prvih koji ga je naširoko pokrenuo bio je bizantski car Leo III. (717. – 741.) pod utjecajem pojedinih svećenika, časnika, i naroda. Odluku protiv ikonopoklonstva potvrdio je Hierijski koncil (754.) na kojemu je bilo nazočno 333, uglavnom, pravoslavna episkopa. Tada je odlučeno da je klanjanje ikonama neprihvatljivo jer su to ljudske tvorevine. Ova odluka nije bila nova jer utemeljena na izvornom kršćanskom nauka ali i odlukama nekih prijašnjih Sinoda. Elvirska sinoda 305. po. Kr. je u svomu zaključku (Kanon 36) izrijekom zabranila uporabu slika u Crkvi. Ova je reformska odluka pravoslavnih teologa kasnije odbačen od Drugog nicejskog Koncil (787.). On je potvrdio ikonolatriju-slikoklanjanje (klanjanje ljudskim tvorevinama tj. ikonama kao središtu religioznosti). Iako pravoslavci imaju Cara za svoga poglavara, a pravoslavni episkopi služe njihovim političkim ciljevima (Cezaropapizam), nastojanja nisu zaživjela jer je većina naroda, pod poganskim utjecajem, podržavao ikonopoklonstvo. Monasi su stali uz narod te podržavali i promicali ikonolatriju jer su na taj način širili i održavali svoj utjecaj. Pape su iz političkih razloga, također, podržavali ikonopoklonike. Na taj su na način slabili carski utjecaj te poticali društvenu nestabilnost kako bi jačali svoj politički utjecaj. Potrebno je uočiti, glede biblijsko-reformacijskog kršćanstva, da je pod pravoslavnim patrijarhom Ćirilom Lukarisom (ubijen od muslimana 1638.) kratko zasjalo reformacijsko svjetlo koje je brzo ugašeno. Tako je bizantski svijet ostao na tragu služenja svjetovnim silnicama kao bitnoj odrednici svoga života, te klanjanju – od čovjekove ruke načinjenim slikama-ikonama – kao ishodištu i središtu svoje religioznosti.

Nakon ovoga općega i uopćenoga pogleda potrebno je uočiti i predstaviti hrvatski predreformacijski pokret koji je po svojim značajkama bio sličan onima na općoj razni. Bili su to krstjani, a zvali su ih i drugim imenima: bogumili, katari, patareni, bespopovci itd. Prema Šanjeku hrv. krstjani dolazi od lat. *christiani*, provansalski *crestia* a znači kršćani, što je u njih, a po uzoru na katare tj. patarene, bio najviši red unutar te zajednice. Hrvatski jezični portal predlaže da je korijen imena od praslavenskoga i staroslavenskoga, krst tj. krst-krštenje, križ, Krist, kršćanin.

Ime bogumili im se, također, pridaje jer se vjerovalo da potječu od bugarskih bogumila, koji su bili sličnoga vjerovanja, iako to po svoj prilici nije točno. *Religijski leksikon* iznosi slijedeći pogled na bogumile, »Najveća sljedba u povijesti na području Balkanskog poluotoka, oduševljavala je između 10. i 15. st. Osobito potlačene slojeve naroda za svoje dualističko, maniheizmom zadojeno, antiklerikalno učenje. Bogumilska hereza postigla je svoj vrhunac oko 1100. godine i širila se, unatoč proganjanju, zahvaljujući ponajviše križarskim ratovima, preko Bosne na Zapad. Tursko osvajanje jugoistočne Europe pomelo je bogumile iz Bosne, te istovremeno ubrzalo prelaženje tamošnjeg pučanstva na islam. Bogumili su odbacivali štovanje svetačkih slika i raspela. Zbog toga njihova pismenost i likovna umjetnost nalaze svoju primjenu jedino na nadgrobnim spomenicima (stećci).« (*Religijski leksikon*, str. 44.)

Korijeni su ovog pokreta na području Dalmacije (Split i Trogir), a uzori su u kršćanskim nastojanjima približavanja vjere čovjeku slično nastojanjima koje su poticali katari (proganjani od rimske inkvizicije i zvjerski poubijani), i valdežani koji su, također, bili žestoko proganjani i ubijani ali su preživjeli do danas. Ova je skupina kršćana ispočetka bila poznata kao Dalmatinska Crkva 1167., nakon protjerivanja odlaze u Slavoniju i tamo su poznati kao Slavonska Crkva 1210., a nešto kasnije biti će poznati kao Bosanska Crkva. S velikom se sigurnošću može pretpostaviti da su upravo tamo došli u doticaj i s bogumilima te s njima izmjenjivali i oblikovali svoja stajališta, nauk i običaje. Tamo će se zadržati, iako uz žestoke progone i križarske vojne, sve do vojnoga prodora muslimana.

»Crkva bosanska, potpunije Crkva bosansko-humskih krstjana, zajednica heterodoksnih krstjana, koji su po uzoru na evanđeoska bratstva, a pod izravnim utjecajem katara i valdeza, oko 1160. pojavljuju se uz hrvatsku obalu da bi nakon – protjerivanja iz Splita, Trogira i drugih dalmatinskih gradova – potražili utočište u Bosni i Humu (1200.). (...) Tijekom XIV. i XV. st. bos. banovi i kraljevi zauzimaju se za uzajamnu tolerantnost katolika i krstjana. Kada je kralj Stjepan Tomaš svoje negdašnje učitelje i sumišljenike stavio pred dvostruki izbor: ili da se vrate katolicizmu ili da napuste granice Bosanskog kraljevstva mnogi od krstjana odlučuju se za zemlje hercega Stjepana Kosače. Neki povjesničari drže da ih 1459. u Bosni nema više od četrdesetak tisuća, a da ih je po svoj prilici jednako toliko u zemljama hercega Stjepana (D. Mandić), što znači da krstjani i istomišljenici ne čine ni punu petinu tadašnjega bos.-humskog pučanstva.« (*Hrvatski leksikon*, str. 197.)

Ono što krstjane svrstava u predreformacijski pokret bile su slijedeće odlike. Kršćanska religioznost hrvatskoga-slavenskoga naroda koji nije htio služiti i robovati političkim ciljevima latinske i bizantske Crkve. Uzor im je bila Prva Crkva kako je to vidljivo u *Djelima apostolskim*. Bili su protiv materijalnog bogatstva i svjetovnosti crkvenih institucija. Razvijali su religioznost temeljenu na hrvatsko-slavenskom nasljeđu. Bogoslužje im je bilo na narodnom jeziku. Rabili su narodno hrvatsko pismo glagoljicu i bosančicu. Oslobađali su se od carskoga kulta koji je posebno prevladavao među pravoslavcima koji su služili promicanju carsko-bizantske politike. Nisu prihvaćali ni apsolutističku vlast Pape. Odbacivali su određene oblike pobožnosti koji nisu imali temelj u nauku Krista, apostola i *Biblije* (npr. klanjanje kipovima, slikama, kostima i tijelima mrtvih ljudi).

Franjo Šanjek sažeto ističe. »Bosansko-humski krstjani, kao i mnogobrojni egzaltirni poricatelji odveć materijaliziranog srednjovjekovnoga kršćanstva, zalagali su se za povratak izvornoj komunitarnosti Pracrkve, idealu prvih kršćana opisanom u *Djelima apostolskim* i u Pavlovim poslanicama. Prakticirajući život u duhu zajedništva u svakodnevnom dodiru s marginalnim ljudima: gradskom sirotinjom, prezaduženim ruralnim pučanstvom, žrtvama demografske eksplozije, gospodarskih i monetarnih transformacija, krstjani su ispravno shvatili da izobilje jednih u sebi uključuje bijedu drugih, ali su izlaz iz društvene krize

uzaludno tražili u pesimističnom pogledu na svijet, pa su se kao katari, patareni ili valdezi suprotstavljali institucionalnoj Crkvi i završili na marginama kršćanstva.« (Šanjek, str. XXXIX – XL)

Pojedini svećenici i članovi Rimske Crkve, te franjevački fanatici, tijekom značajnog dijela povijesti svoga djelovanja, služili su održavanju i promicanju latinskih osvajačkih ciljeva protiv Hrvata. Među njima je bio i nemali broj onih koji su potezali i mač na svoju hrvatsku braću zbog slijepe odanosti rimskoj kuriji i njezinim političkim ciljevima. Oni su do te mjere služili stranim ciljevima da su bili spremni narušavati stabilnost i pokopavali temelje države. Zbog takovoga su djelovanja mnogi Hrvati prešli na islam ili na pravoslavlje te su se u potpunosti odnarodili i postali žestoki borci protiv Hrvatske. I to nažalost sve do današnjih dana! To je uočljivo i na primjeru krstjana i kraju Crkve bosanske. Izdržala je više stoljeća nasilnoga i nasrtljivoga uništavanja, a onda je dolaskom muslimana poražena i pregažena kao da je nikada nije ni bilo. Ne znamo u kojoj su mjeri krstjani nasilno ili dragovoljno katolicizirani, pravoslavizirani ili islamizirani. Znamo da su mnoge hrvatske plemičke obitelji, a koje su bili krstjanske religije, dragovoljno prelazile na islam kako bi zadržali svoja plemička prava, imovinu i status. Žalosna je činjenica da su mnogi od njih pomogli promicanju krivovjerja jer su ih proganjala »kršćanska braća«. Koliko je poznato nasljednici latinskih i bizantskih kršćana, ni muslimani nisu se ispričali, a kamoli pokajali za zlodjela koja su njihovi prethodnici i duhovni uzori učinili krstjanima.

»Vječne borbe katolicizma i bogumilstva potkopaše u XIV. vijeku posvema temelje bosansko-hrvatskog kraljevstva; bogumili bijahu u tolikoj mjeri siti 'križarskih pohoda' ugarsko-hrvatskih katoličkih vladara, da već zarana stadoše dozivati Turke u pomoć. Prvi to učini (već 1415. g.) moćni vojvoda zapadnih strana Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Otada Bosna postade vazalom Osmanlija s obvezom, da propušta tursko nasrtanje u Hrvatsku i Ugarsku. Tursko-bogumilska simbioza započe dakle još prije konačnog pada Bosne. Kad se je kralj Stjepan Tomašević za vladavine moćnog ugarsko-hrvatskog kralja Matije Korvina kušao otresti turskog vazalstva, provali sultan Mehmed II. u Bosnu osvoji u 8 dana 70 tvrđava, uhvati kralja u Ključu i smaknu ga kao vjerolomnika (1463.). Time utrnu treća narodna hrvatska kraljevska kuća, posljednji kralj bosansko-hrvatske države izgubi s državom život, kao i posljednji kralj dalmatinske Hrvatske, Petar Svačić. Sultan Mehmed prorijedi žiteljstvo Bosne odvedavši iz nje oko 100 000 robija i 30 000 mladića. Bosna postade beglukom, no već 1582. pašalukom, koji se uskoro izmijeni u berglerbegluk-potkraljevstvo. Razlog tome usponu bosanske Hrvatske u okviru turske državne organizacije bijaše u tome, što je najveći dio bogumilskog plemstva prešao na islam, zadržavši time svoje posjede i svoj povlašteni socijalni status. Ono i dalje obnosi zemaljski časti i vodi upravu.« (Lorković, str. 44 – 45.)

O njezinom je nestanku Šidak ovako zaključio. »Kroz stoljeća se održalo u nauci mišljenje, da se srednjovjekovna Bosna, jedina od evropskih zemalja, odrvala svim naporima rimske kurije i ostala do kraja izrazito heretička. Još uoči njezina pada pod Turke morao je papa Pio II. priznati svu jalovost više od tristogodišnjih nastojanja da se uguši ovo leglo manihejskih zabluda nadomak Rimu. 'Nikakvi nalozi apostolske stolice – konstatira on – nikakvo oružje kršćana nije moglo da uništi ovu ljagu.' Ali kada su Bosnom zavladali Turci, iz dokumenata, koji su stizali na kuriju ili su odlazili iz papinske kancelarije, izgubio se odjednom svakim spomen o hereticima u Bosni. Nikad više nije rimska kurija pokretala to pitanje, niti su bosanski franjevci ostavili u svojim spisima i izvještajima bilo kakav podatak o nekim manihejima u krajevima, u kojima je njihova 'Bosna Srebrena' vodila brigu o vjernicima katoličke crkve. S posljednjim bilješkama u dubrovačkim knjigama, koje sadrže vijest o ispunjavanju oporuke 'gosta' Radina, uglednog predstavnika 'crkve bosanske', zamire oko g. 1470. svaki trag ne samo ovoj crkvi nego i tobožnjim bosanskim hereticima. Nema podataka

o povijesnim izvorima, po kojim bi se dalo slijediti njihovo postepeno iščezavanje, a narod koji je radi svoje pradjedovske vjere i svoje narodne crkve morao podnijeti tolike udarce i progone, zaboravio je, da je 'crkva bosanska' ikad i postojala.« (Šidak, str. 21.)

Danas se javlja pokušaj oživljavanja religioznosti koja – djelomično nalikuje i jednim dijelom nasljeđuje – religiju o kojoj pišemo. Od prije nekog vremena (oko 2004.) na području Hrvatske (Zagreb i Split) javlja se skupina koja nastoji obnoviti ovaj oblik religioznosti, a sebe nazivaju bogumili. Tvrde da je ovaj oblik religioznosti preživio na području Rusije u skrivenim religijskim mističnim skupinama. Ovi »suvremeni bogumili« imaju: bogumilske, zoroastrijaske, manihejske, katoličko-pravoslavne, dualističke, mistične, marijolatrijske, izvaninstitucionalne oblike religioznosti sa snažnim religijskim-kultnim vođom kojemu pripisuju nadnaravne i objaviteljske odlike.

Iako su krstjani, kao kršćanski pokret, u svojim – pojedinim postavkama – imali poveznice s reformacijskim kršćanstvom, što je doduše slučaj i sa svim drugim kršćanima, oni su od njega i podosta udaljeni. To možemo zaključiti na temelju inkvizitorskih zapisa, nastalih zlostavljanjem krstjana, koji navode njihova vjerovanja. Zatim na temelju njihovih malobrojnih svjedočanstava, i suvremenih bogumila. Ukratko bi trebalo naglasiti slijedeće. S obzirom na reformacijsku nauku podosta se razlikuju posebno zbog bitno drugačijega razumijevanja: Bogoštovlja i biblijskoga nauka, crkvenoga ustroja, pobožnosti. Krstjani su stavljali naglasak na dualističko naučavanja koje je protivno kršćanskom nauku, te odbacivali svemoć Boga Oca. Izrazito su drugačije razumjeli djelovanje Duha Svetoga, te povijesnoga i uskrsnuloga Gospodina Isusa Krista. Nisu priznavali i poznavali kanon *Svetoga pisma*, biblijska pobožnost bila je zanemariva, a nauk o *Svetomu pismu* čudan. Njihova je religioznost nepovezana s životom i društvom kojega su do te mjere smatrali zlim i pokvarenim pa se i nisu mogli društveno ukorijeniti. Njihovo je naučavanje u biti sinkretizam: kršćanstva, manihejstva, zoroastrijanizma, gnosticizma, misticizma i pučkoga praznovjerja.

Zbog toga je potrebno zaključiti, – ovaj pokret značajno odstupa od reformacijskoga nauka – kako je on izražen i vidljiv u biblijsko-reformacijskom nauku i konfesijama, te nauku i pobožnosti reformatora. Može se samo pretpostaviti da bi se krstjani u svomu daljnjemu duhovnomu razvoju, da ih nije zadesila teška sudbina na ovim prostorima, dalje reformirali i približili reformacijskom kršćanstvu što je bio slučaj s valdezima i husitima. No, što bi bilo, kad bi bilo – Gospod samo zna!

Autor: Branimir Bučanović

Izvori:

- Vinko Mičetić, *Bogumili su vječni*, Tiskara Studiograf – Rijeka, Praputnjak 2014.
- Bogumilski centra u Zagrebu, bogumili.com
- Franjo Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, Barbat, Zagreb 2003.
- Dr. Jaroslav Šidak, *Crkva bosanska*, Matica hrvatska, Zagreb 1940.
- Enciklopedija.hr
- Hrvatski jezični portal, http://hjp.znanje.hr/
- Dr. Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Pretisak izdanja iz 1939., Marijan tisak, Split 2005.
- *Hrvatski leksikon* I. svezak, Crkva bosanska, Naklada leksikon, Zagreb 1990.
- *Religijski leksikon*, Most, Zagreb 1999.